

Leo ŠEŠERKO

Majda Hrženjak : Nevidno delo

Mirovni inštitut, Ljubljana 2007, str. 135, 12 EUR (ISBN: 9789616455466).

V svoji knjigi *Nevidno delo* se je Majda Hrženjak posvetila fenomenu z obrobja, kar zadeva njegov družbeni, politični in znanstveni status: gospodinjstvem delu. Tovrstno raziskovanje, danes sicer že uveljavljena tema v feminističnih študijah, nas ob pozornem branju pripelje do razkritja izrednega kritičnega potenciala, saj postavlja pod vprašaj vrsto ključnih teoretičnih področij, njihovih predpostavk in ključnih pojmov: ekonomije, sociologije, teorije države in prava, filozofije, psihoanalize itn.

Način avtoričinega pisanja je brechtovski, skoncentriran na empirična in zgodovinska dejstva vsakdanjega življenja, ki jih skoraj ne opazimo več, dokler se skozi branje njenega teksta ne zavemo njihovega obstoja in opustimo družbene klišeje, ki dominirajo v javni sferi. Ti nenehno ponavljajoči se in medijsko dominantni klišeji, v temelju sooblikujejo našo percepcijo vsakdanjega življenja, tega kako in kaj sploh še opazimo in kako si to razlagamo.

Majda Hrženjak se striktno osredotoča na svoj predmet raziskovanja, to je na prikrito dvojno obremenjenost sodobnih žensk s plačanim produktivnim delom v javni sferi in z neplačanim reproduktivnim delom v zasebni sferi in se pri tem ne obremenjuje še s tem, da bi na posameznih stopnjah svoje analize izpostavila teoretske posledice, ki iz nje sledijo. Bralcem s tem omogoči, da se ob empiričnem raziskovalnem predmetu ženskega dela lahko izmaknejo uroku samoumevne in dominantne mačistične interpretacije celih kontinentov znanstvenih, socialnih, političnih vsakdanjih konceptov in praks njihovega reproduciranja. Nekaj kar je vsakdanje, mimogrede, samoumevno, obrobno, banalno, pa se na vsakem koraku oziroma na vsaki strani njenega teksta, razkriva kot šokantno, provokativno, teoretsko produktivno in politično ter socialno neobvladljivo, skratka posega v travmatično polje znanosti, politike in vsakdanjih samoumevnosti.

Prva taka samoumevnost, ki jo postavi pod vprašaj, je dejstvo, »da je domače delo obravnavano kot ne-delo, /kar/ pa tudi povzroča nevidnost plačanega domačega dela, ki je, kot kažejo raziskave, v sodobnih družbah razširjeno v prav tolikšni meri, kot je bilo v preteklosti, s to razliko, da danes o tem molčimo. V tej sferi nevidnega reproduktivnega ne-dela namreč najdejo neformalno zaposlitev in osnovna sredstva za preživljanje množice (spet) žensk. Pa ne katerihkoli žensk, ampak žensk določenih nacionalnosti, določenega življenjskega obdobja, določenega razreda. V neformalni sferi plačanega domačega dela se danes povsod po svetu zaposlujejo predvsem (ilegalne) priseljenke, starejše ženske, dolgotrajno brezposelne ženske, vse več pa tudi mlade ženske, ki iščejo prvo zaposlitev, in delavke, ki jim osebni dohodek iz rednega delovnega razmerja ne zadostuje za preživetje.« (str. 7).

Tu se prepletata dve ženski zgodbi: dvojno obremenjene delajo doma in v službi, toda delo doma ne šteje za delo s statusnem smislu, pa tudi v ekonomskem, pravnem ali filozofskem ne. In zgodba o odhodu žensk v drugo gospodinjstvo, kjer poleg svojega neplačanega domačega dela poprimajo še za domače delo neke druge ženske, ki je tokrat sicer plačano, vendar poteka v povsem neopredeljenih delovnih pogojih, brez pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz pravno sankcioniranega in reguliranega delovnega razmerja.

Seveda se tu nismo znašli pred nekim nerelevantnim predmetom raziskovanja: ekspliciramo ga lahko v povezavi s vsaj še dvema družbenima trendoma globalne družbe: deregulacijo, ki jo neoliberalizem od leta 1990 agresivno zagovarja in povečuje kot družbeni instrument za vse ključne probleme sodobnih družb, čeprav je to stališče starejše in sta ga že prej z močjo celotnega državnega aparata vsiljevala Ronald Reagan in Margaret Thatcher. Ampak po zlomu realno eksistirajočega socializma so za proponente deregulacije odpadli vsi moralni pomisleki, znašli pa smo se v globalni družbi, kjer je že tretjina mladih ljudi zaposlena prek študentskega servisa, z različnimi vrstami začasnih pogodb, kot samozaposleni v lastnem podjetju, na razpolago za delo v drugem podjetju. Skupna značilnost vseh teh oblik zaposlitve je, da je socialna država že suspendirana, da se srečujemo z vdorom novih oblik revščine in izkoriščanja, ki jim je skupno to, kar velja za ugotovitve Majde Hrženjak glede ženskega gospodinjstkega dela: delo je sicer še plačano, vendar poteka v povsem neopredeljenih delovnih pogojih, in povsem neopredeljen je obseg in značaj dela, moralne ali pravne omejitve stopnje eksploatacije so suspendirane, suspendirane pa so tudi druge klasične oblike pravic iz dela, zdravstveno zavarovanje v primeru bolezni in pokojninsko zavarovanje.

Srečujemo pa se v tej perspektivi s še enim vidikom deregulacije, ki pa ne pomeni ukinjanja že (nekoč) obstoječe socialne države, tako kot v pravkar omenjenih primerih, temveč ravno obratno, saj pomeni preprečevanje njene vzpostavitve na novih področjih, ki se pojavljajo zaradi uvajanja novih tehnologij in tehnoloških procesov, in zaradi globalizacije teh procesov, ki prav tako poteka po neoliberalnih vzorcih deregulacije. To je področje eksternih stroškov, kjer so ljudje izpostavljeni povsem nedefiniranim življenjskim pogojem in postane predmet eksploatacije kakovost njihovega življenja in njeni pogoji.

Spontano vzpostavljena deregulacija skozi eksterne stroške se dogaja na račun tretjega, ki neposredno sploh ni udeleženec produkcijskega procesa ali menjave. Takšna najbolj klasična oblika je polucija, s katero prihaja do prenosa stroškov na tretje subjekte, in kjer z uporabo naravnih virov (javnega dobrega), kot je npr. zrak, voda, genetski zapis, pride do prenosa stroškov oziroma škode na tretjega v obliki zdravstvene škode ali ekonomskih stroškov (zdravljenja, čiščenja zraka, pitja ustekleničene vode itn). To seveda ne pomeni, da je eksplozija eksternih stroškov v zadnjih dvesto letih nekaj neizogibnega. Deloma sploh ni percipirana, tudi trtve zdravstvenih škod in degradirane kvalitete življenja je ne dojamejo vselej, deloma je njena regulacija v nasprotju z interesi dominantnih družbenih in političnih akterjev (vlad, korporacij, tajkunov in podobno).

V današnjem času so to na prvem mestu mednarodne korporacije, ki tudi sicer stojijo kot najpomembnejši akter za globalno neoliberalno strategijo in promocijo deregulacije. Bistveno za eksterne stroške pa je, da prenos teh stroškov na tretje osebe poteka v povsem neopredeljenih pogojih

eksternalizacije stroškov, se pravi stroškov polucije in privilegirane porabe javnih sredstev, pa tudi neregulirane odgovornosti za škode na naravnih virih, javnem dobrem, zdravju in kvaliteti življenja žrtev teh stroškov.

Sam pojem neplačanega dela žensk kot nevidnega dela, tako kot tudi eksternih stroškov, je drastično apostrofirano. V resnici to delo in ti stroški niso povsem nevidni, vendar obstaja družbeni konsenz, da veljajo za nevidne. V Sloveniji že od leta 1991 dalje poteka diskusija o nujnosti ukinitve obdavčenja osebnih dohodkov, ker bi to prispevalo k zmanjšanju stroškov dela in k zmanjšanju brezposelnosti v celotni populaciji. Do uresničitve te zahteve, proti kateri ni nikogar, ki bi jo lahko argumentirano zavrnil, ne pride zaradi tega, ker kot alternativni vir obdavčenja obstajata obdavčitev profita in eksternih stroškov. Tam, kjer je profit v ozadju politične legitimnosti, obdavčenje profita ne uspe nadomestiti obdavčenja dela. In tam, kjer je bogatenje na račun javnega dobrega in eksternih stroškov, ni volje ne v politični sferi, ne v sferi znanstvenega raziskovanja teh stroškov, da bi jih resnično obdavčili.

Knjiga Majde Hrženjak odpira temeljna vprašanja obvladovanja in vloge ter mesta mačizma. Raziskovanje v tej smeri je zdaj spodbujeno, vendar je lahko produktivno, če se odpove zrcalnih primerjav v smislu mačizem je obratna podoba feminizma, ali celo mačistična teorija je zrcalna podoba feminističnih teorij. Tako kot nevidno delo, ki ga raziskuje Hrženjakova, je sicer tudi mačizem neviden, ali bolje, potuhnjen. Tudi ne gre za nikakršen koherenten nazor ali teorijo, kar pa nič ne zmanjšuje njegovega paralizirajočega učinka na družbo in na teorijo. Deloma deluje smešno deloma cinično, v vsakem primeru anatimizira ženskost, najraje brez jasne teoretske opredelitve, z ustvarjanjem in širjenjem dvoma o ženskosti, ki te ogroža.

V ospredje postavlja spektakularno funkcijo teorije moškosti, ki je izražena z zunaj-teoretskimi, medijskimi instrumenti, čeprav poudarja funkcijo jezika. Ob tem pa se ne samo-identificira v jezikovnem izrazu, temveč izključno z zunaj-jezikovnimi sredstvi. Medijski učinek na publiko ustvarja z radikalnimi stališči in ob tem z izbiro oz. opuščanjem tematik razvija strategijo fasciniranja, ki pa je striktno prekinjena pred izpeljavo družbenih in socialnih konsekvenc. Te namreč niso uresničljive, pomembno pa je, da absorbirajo in nevtralizirajo upanje.

Od leta 1990 dalje se je svetovni politični in družbeni kontekst povsem spremenil, kar je pripeljalo do razdvojenosti mačizma: na empirični ravni ga fascinirajo stare konservativne strukture mišljenja, na teoretični ravni pa ga v vakuumu levih družbeno kritičnih pozicij fascinirajo prav te. Zamaskiran kot je, se vtihotaplja mednje, izstopa s svojim verbalnim radikalizmom, ponuja neortodoksne alternative in se hkrati demonstrativno distancira od vsake empirično družbene solidarnosti ali zgolj teorije solidarnosti ter povzdiguje družbeno osamitev posameznika.

Majda Hrženjak je odkrila presenetljive skupne strukturne značilnosti predmoderne in sodobnega plačanega dela. »V preteklosti je bilo domače delo pogosto področje prisilnega dela. Tudi v sodobnem trgovanju z ženskami (trafficking in women) je prisilno domače delo eden izmed najpomembnejših motivov, takoj za spolnim izkoriščanjem. Z ženskami namreč trgujejo zlasti z nameni prisilnega izvajanja tipično 'ženskih del ljubezni': gospodinjenje, skrb za otroke in spolnost. Pomembna razlika med 'novodobnim' in 'tradicionalnim' suženjstvom pa je, da je imel gospodar v preteklosti legalno izključno pravico nad sužnjem/sužnjo, danes pa je suženjstvo prepovedano povsod po svetu.« (str. 18) To je tudi razlog za zamaskiranost mačizma v njegovi teoretični in tudi empirični verziji.

Avtorica opozarja tudi na to, da je plačano domače delo danes ena izmed redkih zaposlitev, kjer je mogoče bivati v zasebnosti delodajalca. Delodajalec-gospodar ima možnost organizirati in nadzorovati vse dejavnosti, dolžnosti, opravila, pa tudi spanje, prehranjevanje, gibanje in komunikacijo tako zaposlene osebe. Meje, ki bi ločevale prosti čas in počitek od delovnega časa, so neopredeljene. Namen tega totalnega posedovanja in razpolaganja s časom, gibanjem, delovno silo in odnosi zaposlenega je v tem, da se prejšnja identiteta zaposlene/odpravi in vzpostavi nova oseba, ki bi popolnoma služila potrebam delodajalca. Tu imamo pred seboj enega od jasnih odgovorov na tisočletno filozofsko vprašanje o človekovi svobodni volji. Ne potrebujemo radikalne kritike iluzoričnosti svobodnega človekovega odločanja s slikanjem številnih prizorov človeške odvisnosti, da bi popustili in pristali na teorijo o njegovi odvisnosti in podrejenosti.

Pri tem pa Majda Hrženjak opomni, da se z redefinicijo identitete služabnika/služabnice redefinira tudi družbena identiteta gospodarja, in dodajmo, redefinira se tudi možna teoretizacija tega gospostva. Obstaja namreč trend modernizacije plačanega domačega dela, ki pomeni predvsem prehod posamezne delavke od enega delodajalca k več delodajalcem in s tem upadanje števila gospodinjskih delavk, ki bi pri delodajalcu tudi bivale. Ta vloga plačanega domačega dela danes še ni povsem izginila, je pa v procesu izginjanja.

Zanimivo je, da Majda Hrženjak v Sloveniji znotraj celotne problematike plačanega domačega dela ni naletela na problem, ki se je v preteklih letih zaostрил v Nemčiji. Med potrebami za plačano domače delo sicer nenehno izpostavlja tudi skrb za bolne, vendar se je v Nemčiji prav ta problem tako zaostрил, da je postal predmet pozornosti celotne družbe, kar sicer za to delo velja le sporadično. Gre namreč za situacije, ko otroci na domu skrbijo za bolne starše, pa se njihova bolezen zelo poslabša, in zahteva 24 urno nego in skrb, traja pa lahko dolga leta. V takšnih situacijah si ljudje niso mogli pomagati z eno plačano delavko na domu, tudi če so sami prevzeli znaten dela opravil in skrbi za bolne starše.

Dogajalo se je, da so zaradi preobremenjenosti s to skrbjo in z opravki, ki so jih samo opravljali brez vsake časovne omejitve, ogrozili svoje izpolnjevanje obveznosti v službi, s tem pa tudi svoj redni dohodek. Poleg tega niso mogli svojega plačevanja plačanega domačega dela prikazati v dohodninski napovedi, kar pomeni, da so plačevali nesorazmerno visoko dohodnino, v resnici pa so bili njihovi dohodki po plačilu tujega plačanega domačega dela nesorazmerno nižji. Najbolj drastično pa so se ti problemi zaostрили, ko so zašli pod lupo državnih inšpektorjev zaradi nelegalnega zaposlovanja in so bili deležni visokih kazni. O čem podobnem v Sloveniji ne poročajo, vendar lahko domnevamo, da do takšnih primerov pride tudi v Sloveniji, vendar ne postanejo predmet javne pozornosti. To govori o avtoritarnem značaju javne diskusije v Sloveniji, ki še ne dopušča javnega razpravljanja o podobnih temah, hkrati pa omogoča retinostno javne ureditve zaposlovanja in davkov, ki ostaja nedotaknjena ne glede na hitro staranje prebivalstva in s tem povezanih problemov.

Majda Hrženjak v ta kompleks vključuje tudi problematiko evropske politike priseljevanja, ki spodbuja sivo ekonomijo na področju plačanega domačega dela. Tu prihaja da oskrbovanja črnega trga z /nelegalno/ delovno silo, čeprav je v evropskih gospodinjstvih čedalje večje povpraševanje po plačanem domačem delu. To je seveda razumljivo, saj so člani gospodinjstev sami izpostavljeni intenzivni deregulaciji trga svojega lastnega dela in zato prisiljeni iskati rešitve s pomočjo plačanega

domačega dela drugih. Hkrati pa Hrženjakova opozarja, da so zlorabe, do katerih pri tem zaposlovanju prihaja, skrb zbujačo. Gre torej za multipliciranje učinkov deregulacije na družbenem področju, ki tako še ni bilo regulirano. Do širjenja zlorab pa prihaja na obeh področjih, pri plačanem domačem delu in vedno bolj dereguliranih zaposlitvah v javnosti.